

מלאכה מושגית

עמי שטייניץ

דברים שנשאו בכנס דוכן בסדנא לאמנות רמת אליהו ב-15.6.2010

אירוע דוכן ממקד את המבט בהתרחבות מספרן של קבוצות אמנים, התארגנויות, ומגמות בבתי ספר לאמנות, המחפשים אחר זהות אמנותית רעיונית, לא שיווקית, בעלת משמעות חברתית ופדגוגית. בדברי הפתיחה, אנסה לבחון בקצרה, מדוע מתרחשת ההתפתחות? מה הקשר ההיסטורי? מה חשיבותה התרבותית? ומדוע ראוי להעצים את צמיחתה?

האמנות נתפסת כביטוי של כישרון יחידני הזוכה להכרה בשל בלעדיות המתגשמת ביצירת אמנות, יצירה שתוצרה הוא חפץ אותו ניתן לאסוף ולשמר. הבנה יחידנית זו מכילה סתירה פנימית. היא משרתת שאיפה להגשמה אישית, אך תלויה בתנאים כלכליים וחברתיים המאפשרים את קיומה. יצירות האמנות מוצגות בגלריות ובמוזיאונים ונמכרות לצרכי אספנות והשקעה. מערכת זו משרתת חתך קבוצתי בעל יכולת כלכלית והשכלתית. פרופיל אשר באמנות המאה העשרים הביא לתגובת נגד שכונתה, אנטי ארט. פעולות של אמנים שבקשו להשתחרר מסכמות הנקבעות על ידי כלכלת האמנות והמעמד החברתי המנהל אותן. הזרם האחרון שמציין את התקופה המודרנית במאה העשרים הייתה האמנות המושגית. אמנות זו שהתפתחה לאחר מלחמת העולם השנייה, הביאה לשיא חשיבה ביקורתית אודות מעמד האמנות והעדיפה לקיים פעולות רעיוניות מחוללות שינוי בקהילה ובסביבה. תהליכים שנוצרו באמנות המושגית, התנגדו לחפץ האמנות, והתרחשו כרעיונות חברתיים מחוץ לטווח המוזאולוגי והאספני, במקומות בהן התרבות התגלתה בכשלונה. החלופה הרעיונית לחפץ המצוייר והמפוסל הביאה לשינוי תודעתי. נוצרה אפשרות חדשה בשיח האמנות: אפשרות של פעולה רעיונית. נוסדה תודעה הקוראת את התרבות על סמך ביקורת חברתית וכלכלית של יצירת האמנות. מנקודה תודעתית זו ניתן לבחון קבוצות אמנים הפועלות כיום מתוך מודעות המשלבת אמנות, קהילה, חינוך וסביבה.

יסודות האנטי ארט והאפשרויות שנוצרו בגינו הופיעו באמנות המודרנית כבר בראשית המאה העשרים. מה המשמעות הערכית של ביטויי אנטי ארט אלה? מדוע נוצרו? מה השפעתם על האמנות העת הנוכחית? מרסל דושאן שינה את תפיסת יצירת האמנות באמצעות חפצים מצויים שכינו Ready Mades. בשנת 1917 הוא שלח אסלת משתנה כמועמדת לתצוגה בתערוכה, ובשנת 1919 הוסיף רישום של שפם וזקן מחודד לגלוית רפרודוקציה של דיוקן המונה ליזה מאת ליאונרדו דה-וינצ'י. דושאן השתמש בפסי הייצור וביכולות השעתוק על מנת להטיל ספק בנהייה לבלעדיות כסמל לסטטוס בשדה האמנות. באמצעות חפצים משוכפלים הוא פגע ביומרה לבדלנות שעורכים החפץ, ההון הכלכלי, ההון הרוחני ותחושת ההגשמה העצמית. "האדם" טען דושאן "אינו יכול להתחיל דברים מאפס. הוא חייב לצאת מדברים מצויים". יחסי הפרט, חברה, סביבה וכלכלה נטועים בהדדיות, וביחסיות. כל יחודיות מקורה ביחסי כוח עם אחרים וכל יומרה אישית מתרחשת לאורה הביקורתי של מציאות חברתית. "מחשבתו של המשורר" כתב ט.ס.ו. אליוט בשנת 1920, "איננה מאגר של חוויות אישיות המבקשות לעצמן ביטוי, אלא כלי בו האינטואיציה אודות סדר הדברים מתעבה לכדי סדר של מילים." האדם, אמר לב ויגוטצקי, מנכס יצירות, כלים, סימנים ומשמעויות של תרבותו מאחרים ומטפח בהם יכולת אישית.

התרסות האנטי ארט בטאו שינויים בתפיסת החברה המודרנית: ביקורת כלכלת ומעמד יצירת האמנות, קריאת המשמעות של תרבות הייצור, השכפול וההפצה ההמוניים, ותובנה פילוסופית אלטרנטיבית אודות האני החברתי. אלכסנדר רודצ'נקו מאמני הקונסטרוקטיביזם הרוסי, שנטשו את החפץ האמנותי לטובת עיצוב מועדוני פועלים, ביטא בשנת 1920 ביקורת מעמדית חריפה. "די לאמנות השואפת להיות נקודת יופי בחייהם של עשירים. די עם אמנות המנסה לזהור בחייהם העלובים של עניים. די לאמנות שמטרתה הבלעדית היא מנוסה מחיים קשים. עבדו עבור החיים ולא עבור ארמונות, ומוזיאונים. עבדו בקרב הכול ועם כולם." את השינוי במצב האמנות בעידן של שיעתוק הבין וולטר בנג'מין כשחרור מפולחן מעמדי הכרוך בעבודת האמנות הבלעדית וכמחויבות כלפי מציאות ציבורית המתהווה

בתנאים של תקשורת המונים.

המרחב הציבורי והתקשורת המתעצמים שינו את הבנת המקום של האני בהקשרו החברתי והגלובלי. לדברי לודוויג ויטגנשטיין במקום אני כמרכז, מצטייר אני יחסי, המתפתח בהקשר של המרחב התרבותי בו הוא נתון. עמנואל לוינס, חלק על האתיקה הקלסית של אריסטו אודות שלמות אישית אליה ניתן לטפס על פי סולם של ערכים. לטענתו, יש לצדק משמעות רק במידה והוא שומר על רוח של קיום שמעבר לאינטרסים ומחיייה את רעיון האחריות כלפי האדם האחר. באופן חריף של שלילה יצר האנטי ארט מרחב אפשרי לקיומו של רעיון אמנות שאיננו מתגשם ביצירה חומרית. אפשרות זו נתנה מקום לפעולות המתרחשות במקומות מסובכים מבחינה תרבותית, בסביבת הקהילה, מחוץ לטווח השוק, ומתוך מודעות חברתית. השלילה שהפעיל האנטי ארט צרבה באמנות נוכחות נטולת אובייקט שאינה כפופה לכללת שוק האמנות. אולם, גי דבור, מייסד הקבוצה הסיטואציוניסטית בשנות ה-50, ראה בהרסנות של תופעותיה סוג של נמהרות והתמכרות שפגעו בעקרונותיה שלה. למרות שהאנטי ארט שלל כל נראות או קיימות של ערכים אסתטיים, הוא יצר פעילות שמשמעותה מחוייבות ואקטיביזם ציבורי. בשנות החמישים והשישים נערכו תהליכי סביבה, חברה, חינוך ואורבניזם מושגיים שהעלו רעיונות מגדריים, ירוקים ופוסט קולוניאליים חדשניים.

זרע האנרכיזם הטמון באנטי ארט לא אפשר פיתוח של שיח חיוני ובכך גזר על עצמו כישלון. לדעת טיירי דה-דוב, הסתירה נבעה מכך שרק תיעוד והפצה בקרב עולם האמנות יכלו לשמר פעולה שאינה רוצה להיקרא אמנות. ללא הקשר אמנותי מאבדות הפעולות את שייכותן ונערכו, במקרים רבים, למען עצמן. ההקשר הוא שמקיים את המציאות האסתטית עבור יצירת האמנות, עבור פעולת האמנות ועבור ביטויים של אחריות ושינוי חברתיים. האנטי ארט, טען קלמנט גרינברג, הבהיר כי כל דבר שניתן לחוות אפשר לחוות גם באופן אסתטי וכל דבר שניתן לחוות אסתטית אפשר לחוות כאמנות.

האנטי ארט הרדיקלי מנע דיון בערכים האסתטיים ובכלכלה האלטרנטיבית המקיימים את

האמנות הרעיונית. בראשית שנות השמונים הוביל כשל זה לחזרה לציור ולשוק של אמנות שחיפש "גאונים" חדשים עבור אוספים המטפחים בלעדיות. במהירות רבה התבססה אמנות המפגינה מעמד על פי מסורת עבר של יצירות פאר המעטרות מרחבים של הון כלכלי. מקומו של הרעיון שאיננו חפץ לשיווק הפועל בקרב הכול ועם כולם נדחק ונדרש להגדרה מחדש. אולם, הדחיקה לא הייתה מושלמת. חשיבה ביקורתית רב תרבותית ומגדרית לה היה שותף האנטי ארט, מצאה את דרכה אל עבודות אמנות שנוצרו בסטודיו, הוצגו בגלריות והפכו למרכיב בשוק האמנות. בפוסט מודרניזם העכשווי העמיק הניגוד בין תכנים שנצרכו בהם תודעת חברתית הקשרית ומחוייבת, לבין בלעדיות, ריכוזיות ומעמד הנובעים מתנאי שוק האמנות. תנועת מטוטלת זו בין ריכוזיות לחברתיות, חדדה את הצורך בפיתוח של ערך אסתטי חדש שמשמעותו צירוף בין אמנות רעיונית, קהילה וכלכלה.

דו"ח של בנק ישראל, שפורסם באפריל 2010 הזהיר מפני השפעת הריכוזיות של החברות בישראל בידי מספר משפחות על התחרותיות והיציבות במשק. שליטתה של קבוצה מצומצמת במגזר העסקי באמצעות פירמידות שליטה, טומנת בחובה חשש לפגיעה במשקיעים מהציבור, בהתפתחות הכלכלה, ואף באיכות השלטון והדמוקרטיה. שוק האמנות חוסה בצילו של הון שטבעו ריכוזי ופרטי. שוק המקנה עדיפות להשקעה בחפץ הבלעדי. השוני בין הרעיון לבין החפץ מתחדד דווקא בתקופה של הצלחה שיווקית לאמנות המעצימה את הפרופיל הריכוזי של התרבות.

רעיונות, ותהליכים אמנותיים אינם חלק ממעגל השוק ונדרשים לכלכלה אלטרנטיבית. הבלעדיות שמכתיב ההון פוגם ברובד עצמאי של חשיבה אמנותית שמקומה האמיתי הוא במרחב הציבורי. ייצור החפץ מגדיר סוג מסויים של תכנים וזירת התרחשות ומונע התפתחות בכיוונים שאינם חלק מעדיפויות השוק. התנגדות האנטי ארט לערכים אסתטיים מחד והחזרה לציור מאידך בלמו את האפשרות הרעיונית והנסיונית. אולם, כיום, נוצרת הבנה חדשה למהות הערכית של רעיונות המאפשרת יצירה של תהליכים, תכניות וקבוצות אלטרנטיביות הפועלות במקומות בהם התרבות מתבטאת בפערים, אפליה, חוסר שוויון וסכסוך.

קבוצות אלה מפתחות משנה סדורה של מלאכה מושגית באמצעות פעילות חברתית ארוכת טווח המשולבת בקהילה ובהוראה. יחסיות האני והחברתי מתורגמת כעת למלאכת אקטיביזם מסוג חדש. מלאכה רעיונית חברתית, תרבותית ופדגוגית הפועלת עם ובקרב הקהילה ובשאיפה למצוא מענה קיומי במערכת התקציבים הציבוריים. ביקורת השוק ומחוייבות חברתית מניעים את התפתחות המלאכה המושגית העכשווית, ומהווים ערך אסתטי עבור פעולת האמנות בקהילה. מלאכה זו מתמודדת על הכרה בחיוניותה כשותפה לדיון הרעיוני ולתנאים הכלכליים של מסגרות אזרחיות. זהו מבנה חדש של אלטרנטיבה אמנותית המציב חלופה לריכוזיות. בין הפרטי לציבורי בוחרת המלאכה המושגית לפעול כאני חברתי וליטול חלק בשיח הפוליטי המתקיים במרחב האזרחי. אירוע דוכן מבקש להצביע על כיוון חשוב זה של אמנות, חברה וחינוך המתקיים מעבר לאינטרסים יחידניים. תהליכי שוק חופשיים הובילו לאחרונה למשברים גלובליים מסוכנים וחשפו את חשיבות המשענת הציבורית. אלטרנטיבות אמנותיות מודעות מתפתחות כחלק מתובנה סוציו-תרבותית ובשאיפה לסביבה כלכלית חלופית.

המלאכה המושגית מציעה מערך חדש לרעיונות של תרבות וקהילה ותפנית בדפוסים של מרכז ושוליים. מערך בו המערכת האזרחית, הקהילה והאמנים שותפים לכינון של רעיון אמנות רב תרבותי עבור רקמת התרבות המקומית. אמנות היא החברתי שבתוכנו. גם אם היא מבוצעת על ידי אני יחיד אין זה אומר שמהותה יחידנית אמר לב ויגוטצקי. אמנות היא הכלי החברתי של הרגשות. העצמת הרקמה הרעיונית של האמנות היא אלטרנטיבה יצירתית עבור האמנות ועבור הציבוריות. אמנים, פעילים חברתיים, אנשי חינוך, שליחי ציבור ואזרחים שותפים לשיח אסתטי מסוג חדש, שיח בעל משמעות אתית לקיימות החברתית והכלכלית של האני ושל האחר.